

การเรียนรู้และการสอนตามแนวพุทธศาสตร์

การเรียนรู้และการสอนตามแนวพุทธศาสตร์ (Buddhistic Science – Based Learning and Teaching) การเรียนรู้ตามแนวพุทธศาสตร์ หมายถึง การเข้าใจความหมายของสิ่งใดสิ่งหนึ่งโดยประสบการณ์^๑ หรือการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมด้านพุทธพิสัย ด้านจิตพิสัย และด้านลักษณะพิสัยที่ค่อนข้างถาวร^๒ ตามแนวทางของศาสตร์ทางพุทธศาสนา ส่วนการสอนตามแนวพุทธศาสตร์ หมายถึง การสอนตามพุทธวิธี หรือ วิธีสอนของพระพุทธเจ้า

ศาสตร์ทางพุทธศาสนา ได้แก่ ความรู้ทุกอย่างทุกประการเกี่ยวกับพุทธศาสนา “ศาสตร์”^๓ ในที่นี้หมายถึง ความรู้ที่เป็นจริง ปฏิบัติได้จริง ไม่ใช่ความรู้ตามจินตนาการ หรือ ความรู้ที่คิดฝันเอาเอง เพราะพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่ผู้ศรัทธาเชื่อถือจะต้องประพฤติปฏิบัติด้วยตัวเอง คือ เป็นศาสนาปฏิบัตินิยม^๔

พุทธศาสตร์ : ศาสตร์แห่งความจริง

คำว่า “พุทธศาสตร์” อาจแปลความหมายได้อีกประการหนึ่ง คือ ศาสตร์ของพระพุทธเจ้า นั่นคือความรู้เรื่องพระพุทธศาสนานั้นเอง ในขณะที่ทางฝ่ายวิทยาศาสตร์ให้นิยามว่า **วิทยาศาสตร์คือความจริง (science is facts)** นั้นปราชญ์ทางพุทธศาสนามั่นแต่กล่าวในทำนองเดียวกันว่า พุทธศาสนาเป็นวิทยาศาสตร์ ยกตัวอย่างเช่น พุทธทาส

ภิกขุ^๕ ว่า “...พุทธศาสนาเป็นวิทยาศาสตร์ มีวิธีการและหลักการอย่างวิทยาศาสตร์ เป็นศาสนาที่ทนต่อการพิสูจน์ด้วยวิทยาศาสตร์...” อาจารย์ สุชีพ ปุญญานุภาพ^๖ เขียนไว้ในหนังสือ **คุณลักษณะพิเศษแห่งพระพุทธศาสนา** ตอนหนึ่งว่า “...เท่าที่ชาวตะวันตกได้พิจารณาแล้วได้ลงความเห็นว่า วิทยาศาสตร์ทางโลกเป็นวิทยาศาสตร์ฝ่ายวัตถุ ส่วนพระพุทธศาสนาเป็นวิทยาศาสตร์ทางจิตใจ” ท่านได้อ้างถึงหนังสือ **What is Buddhism?** ฉบับของพุทธสมาคมลอนดอน หน้า 191 – 192 และนำมาเสนอไว้ด้วยว่า “...ทั้งพระพุทธศาสนา และวิทยาศาสตร์ มีรากฐานอยู่บนการวิเคราะห์ปรากฏการณ์ในแนวทางของตนเองโดยลำดับ ในการสรุปผลจึงมีสภาพอันเข้ากันได้, **วิทยาศาสตร์แปลว่า ความรู้** และพระพุทธเจ้าก็ทรงสอนว่า **ความรู้ธรรมะต้องได้มาโดยการวิเคราะห์ ทดลอง และหาเหตุผล** เช่นเดียวกับความรู้ทางวิทยาศาสตร์ที่ได้มาทุกวันนี้ ไม่ใช่ความเชื่ออย่างงมงายในลัทธิศาสนาหรือโดยความเชื่อที่ไม่ใช่เหตุผล กล่าวโดยย่อ **พุทธศาสนิกชนจึงได้ชื่อว่า เป็นนักวิทยาศาสตร์ทางวิญญาณ หรือทางจิตใจ**” นอกจากนั้นท่านยังเขียนเตือนสติบุคคลทั้งสองฝ่ายคือ ฝ่ายวิทยาศาสตร์ กับ ฝ่ายพุทธศาสนา ไว้ว่า “เมื่อเราเข้าใจว่าพุทธศาสนาเป็นวิทยาศาสตร์ฝ่ายจิตใจ คู่กับวิทยาศาสตร์สมัยปัจจุบันซึ่งเป็นฝ่ายวัตถุแล้วในบางกรณีควรเข้าใจ

^๑ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 (หน้า 696)

^๒ “การเรียนรู้” สารานุกรมศึกษาศาสตร์ ฉบับที่ 28 (หน้า 82)

^๓ หลักสูตร พ.ศ. 2538 ซึ่งเป็นหลักสูตรที่ปรากฏชัดเจนในวงการศึกษาไทยใช้คำว่า “ศาสตร์” แทน “Science” เพราะขณะนั้นคำว่า “วิทยาศาสตร์” ยังไม่มีใช้. Science แปลว่า วิทยาศาสตร์ในภายหลัง.

^๔ “ปฏิบัตินิยมในพุทธศาสนา” สารานุกรมศึกษาศาสตร์ ฉบับที่ 36

^๕ อสติสังวัจจรายุคมานุสรณ์ (หน้า 50)

^๖ “พุทธศาสนา กับ วิทยาศาสตร์” บทที่ 12 ในหนังสือ คุณลักษณะพิเศษแห่งพระพุทธศาสนา (หน้า 326)

ความหมายในการใช้ถ้อยคำของแต่ละฝ่ายด้วย มิฉะนั้นจะเข้าใจสับสนกันไป” ซึ่งเป็นเรื่องเดียวกันกับที่ท่านพุทธทาสภิกขุเคยสอนเน้นย้ำอยู่เสมอเรื่อง **ภาษาคน** กับ **ภาษาธรรม** นั้นเอง

การเรียนรู้ตามแนวทางพุทธศาสตร์

ในวงการศึกษไทยปัจจุบันมีผู้เสนอเรื่อง การเรียนรู้ไว้ค่อนข้างมากทั้งแนวคิดตามปรัชญาตะวันตก และแนวคิดตามปรัชญาตะวันออก ในกลุ่มปรัชญาตะวันออกก็คือแนวคิดตามพุทธปรัชญา ทั้งหลาย ทั้งปวงเหล่านั้นล้วนแต่มีความคิดและข้อเสนอแนะที่ดีแทบทั้งสิ้น แต่ผู้เขียนยังเห็นว่า

1. ยังขาดการปฏิบัติจริงเพื่อให้เกิดผลเป็นรูปธรรม ส่วนใหญ่มักจะคิด พูด เขียน เท่านั้น แต่การปฏิบัติให้มีผลออกมายังไม่ค่อยมีมากนัก จึงพูดกันให้น้อยลงแล้วลงมือปฏิบัติตามที่คิดและพูดให้มากขึ้น ผลสัมฤทธิ์จะปรากฏชัดเจน

2. ปฏิบัติการในวงการศึกษไทยยังเป็นแบบ “สามัญสำนึก” อยู่มาก ความคิด และคำพูดของผู้รู้ต่าง ๆ จึงไม่ค่อยได้นำไปใช้ในการปฏิบัติงานจริง แม้ว่าจะได้นำไปใช้อู้อย่างก็ไม่ค่อยต่อเนื่อง การกระทำต่าง ๆ แม้จะเป็นสิ่งที่ดีเมื่อทำไม่ต่อเนื่องก็ไม่มีประสิทธิผล

3. トラบโดที่วงการศึกษไทยยังขาดปรัชญาการศึกษาที่เป็นของไทยเราเอง เพื่อยึดเป็นแนวทางและจุดมุ่งอันแน่วแน่ยังไม่ปรากฏชัดเจน ความคิดและการกระทำทั้งหลายในวงการศึกษก็ คงจะยังคงปะปะเรื่อยไปโดยยังหาข้อยุติไม่ได้ต่อไป น่าเสียดายที่เคยมีท่านผู้รู้เคยเสนอเรื่องนี้ไว้แล้ว แต่ไม่มีใครสนใจจะดำเนินการต่อ

4. การเรียนรู้ตามแนวพุทธศาสตร์ก็เช่นกัน ประเทศไทยได้เคยคิดเรื่องนี้กันมาหลายปีแล้ว เคยตั้งคณะกรรมการเรื่อง การศึกษาตามแนวพุทธ

ศาสตร์เอาไว้ คณะกรรมการชุดหนึ่งมีท่านอาจารย์ สุชีพ ปุญญานุภาพ เป็นประธานกรรมการ จนกระทั่งบัดนี้ไม่มีผลอะไรเกิดขึ้นเลยในวงการศึกษไทย จนท่านประธานกรรมการ และกรรมการบางท่านได้ถึงแก่กรรมไปแล้ว

ในเรื่องการเรียนรู้ตามแนวพุทธศาสตร์นี้ มีผู้เสนอความคิดไว้บ้างแล้ว เช่น รองศาสตราจารย์ นายแพทย์ ทองจันทร์ หงส์ลัดดารมภ์^๗ และใน สารานุกรมศึกษาศาสตร์ หลายฉบับ หรือในเอกสารทางวิชาการอื่น ๆ เป็นต้น

พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์ ปยุตโต)^๘ ได้เสนอความคิดเรื่องนี้ไว้มาก ในขณะที่ท่านดำรงสมณศักดิ์ พระราชวรมุนี ได้บรรยายให้แก่นิสิตและอาจารย์คณะศึกษาศาสตร์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ เรื่อง หลักการเรียนรู้และวิธีสอนตามแนวพุทธศาสตร์ ตอนหนึ่งกล่าวว่า “...แหล่งที่มาเบื้องต้นของการศึกษา เรียกว่า **ปัจจัยแห่งสัมมาทิฐิ** มี 2 อย่าง คือ

1. **ปัจจัยภายนอก** (เรียกว่า ปรโตโมสะ แปลว่า เสียงจากผู้อื่น) หมายถึง การรับ ถ่ายทอด หรือ อิทธิพลจากสิ่งแวดล้อมที่อยู่รอบตัวผู้เรียน แหล่งสำคัญของอิทธิพลดังกล่าวนี้ได้จาก พ่อแม่ ครู อาจารย์ เพื่อน คนแวดล้อมใกล้ชิด ผู้ร่วมงาน ผู้บังคับบัญชา ผู้ใต้บังคับบัญชา ผู้มีชื่อเสียง ผู้โด่งดัง สื่อมวลชนทั้งหลาย สถาบันศาสนา และวัฒนธรรม เป็นต้น

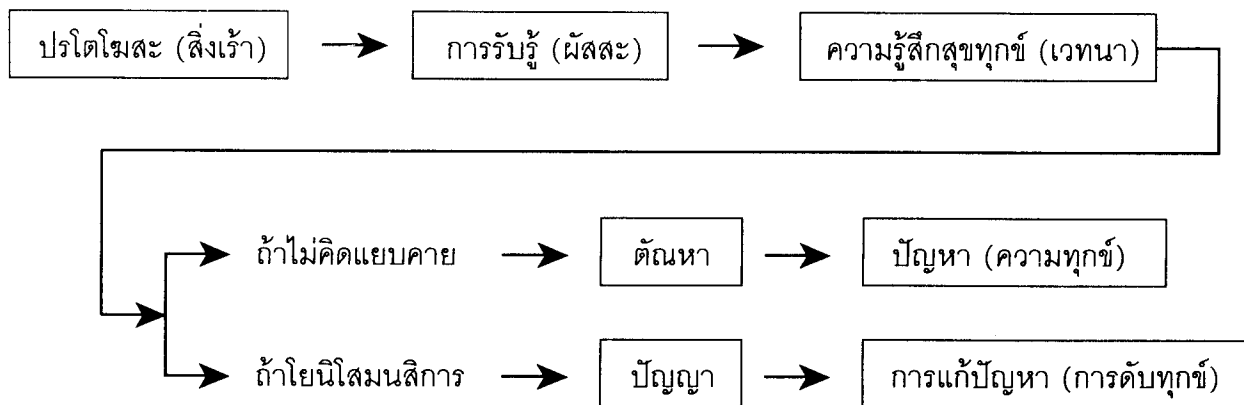
2. **ปัจจัยภายใน** (เรียกว่า โยนิโสมนสิการ แปลว่า การทำในใจโดยแยบคาย หรือ คิดถูกวิธี แปลง่าย ๆ ว่า ความรู้จักคิด หรือ คิดเป็น) หมายถึง การคิดอย่างมีระเบียบ หรือคิดตามแนวทางของปัญญา โดยวิธีคิดหาเหตุปัจจัย สืบค้นถึงต้นเค้า สืบสาวให้ตลอดสาย แยกแยะสิ่งนั้น ๆ ออกให้เห็นตามสภาวะและความสัมพันธ์สืบทอดแห่งเหตุปัจจัย โดยไม่เอาความรู้สึกด้านตัวตนอาอุปาทานของตนเองเข้าจับหรือเคลือบคลุม ทำให้เกิดความดิ่งามหรือปัญญาได้

^๗ การประชุมทางวิชาการ วันสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร พ.ศ. 2531 (หน้า 53 - 66)

^๘ ทางสายกลางของการศึกษาไทย คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ 2527.

การเรียนรู้หรือการศึกษาจะเกิดขึ้นได้เมื่อ
 ปรโตโมละ มากระทบกับ อายตนะสัมผัสของผู้เรียน
 ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้และจะต้องมี โยนิโสมนสิการ

ทำให้เกิดการเรียนรู้และปัญญา ถ้าเขียนเป็นแผนผัง
 จะได้ดังนี้

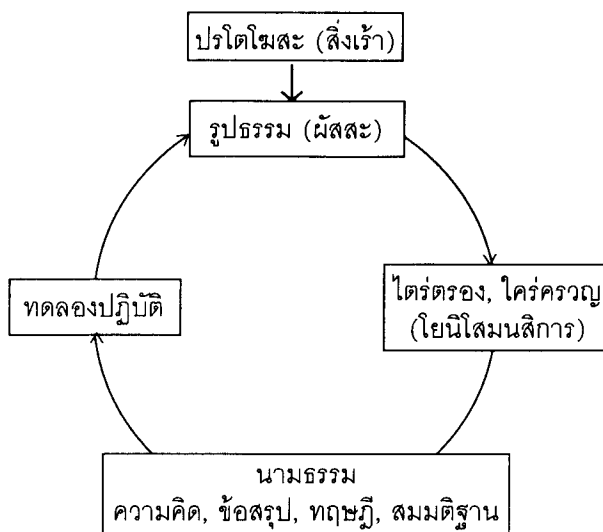

เมื่ออายตนะสัมผัสรับรู้จากสิ่งเร้าภายนอก
 แล้วจะเกิดเวทนาคือความรู้สึกละเอียด หรือเฉย ๆ ซึ่ง
 เป็นจุดเริ่มต้นของความคิด หากปล่อยให้ความโน้ม
 เอียง ความเคยชิน กิเลส จิตนิยมที่สร้างสมไว้
 ครอบงำก็จะทำให้เกิดค้นหาและนำไปสู่ความทุกข์คือ
 ปัญหาในที่สุด แต่ถ้าเกิดเวทนาแล้วผู้นั้นใช้โยนิโ
 มนสิการ ก็จะนำไปสู่การเรียนรู้หรือปัญญา และ
 เป็นทางนำไปสู่การดับทุกข์ หรือการแก้ปัญหา

ใคร่ครวญ (โยนิโสมนสิการ) และเรียนรู้ สิ่งทีเรียนรู้
 นั้นเป็น นามธรรม ได้แก่ ความคิด, ทฤษฎี, ข้อสรุป,
 สมมติฐาน ฯลฯ

เมื่อได้ความรู้อันเป็นนามธรรมแล้ว เพื่อ
 พิสูจน์ความรู้นี้ให้แม่นยำ มนุษย์เราจะนำไปใช้
 ปฏิบัติหรือทดลองปฏิบัติ ผลที่ได้จากการทดลอง
 ก็คือ สิ่งเร้าใหม่ที่เป็นรูปธรรม และเกิดผัสสะใหม่ที
 เป็นรูปธรรมเช่นกัน ต่อจากนั้นกระบวนการความ
 คิดก็เดินเป็นวงกลมครบวงจร” วงจรการเรียนรู้แบบ
 ชาวพุทธจึงเป็นดังนี้

การที่อวัยวะในร่างกายของมนุษย์สามารถรับรู้
 (ผัสสะ) ได้ต้องมีสิ่งเร้าจากภายนอก (ปรโตโมละ)
 ซึ่งเป็น รูปธรรม เมื่อคนเรารับรู้แล้วก็จะไตร่ตรอง

อนึ่ง ในบรรดาสິงเร้า หรือ ปรโตโฆสะ ทั้งหลายนั้น บุคคลที่มีคุณสมบัติเหมาะสมสำหรับทำหน้าที่เป็นปรโตโฆสะที่ดีมีคุณภาพสูง มีคำเฉพาะเรียกว่า กัลยาณมิตร^๙ (เพื่อนที่ดี, มิตรผู้มีคุณอันบัณฑิตพิงนั้บ) กัลยาณมิตร ต้องมีธรรมะเป็นคุณสมบัติ 7 ประการ คือ

1. **ปิโย** น่ารักด้วยมีเมตตา เป็นที่สบายจิตสนิทใจ ชวนให้อยากเข้าไปหา
2. **ครุ** นำเคราะห์ด้วยความประพฤติหนักแน่น เป็นที่พึ่งอาศัยได้ให้รู้สึกอบอุ่นใจ
3. **ภาวนีโย** น่าจะเจริญใจ ด้วยความเป็นผู้ฝึกฝน ปรับปรุงตน ควรเอาอย่างให้ระลึก และเอ่ยอ้างด้วยความซาบซึ้งภูมิใจ
4. **วิตตา** รู้จักพูดให้ได้ผล รู้จักชี้แจงแนะนำ เป็นที่ปรึกษาที่ดี
5. **วจนกขโม** อดทนต่อถ้อยคำ พร้อมทั้งจะรับฟังคำปรึกษา ชักถาม ตลอดจนคำเสนอแนะ วิพากษ์วิจารณ์
6. **คัมภีรญจะ** ถกถกตดา แดงเรื่องล้าลึก ได้ สามารถอธิบายเรื่องยุ่งยากซับซ้อนให้เข้าใจ และสอนให้เรียนรู้เรื่องราวลึกซึ้งยิ่งขึ้นไป
7. **โน จัฎฐาเน นิโยชเย** ไม่ชักนำไปในทางเสื่อมเสีย หรือเรื่องเหลวไหลไม่สมควร

วิธีสอนตามแนวทางพุทธศาสตร์

พระพรหมคุณาภรณ์ กล่าวว่่า “การเรียนรู้แบบชาวพุทธ” เป็นการเรียนรู้จากรูปธรรมไปสู่นามธรรม ซึ่งเป็นวิธีสอนที่พระพุทธเจ้าทรงใช้ในการสอนของพระองค์ สามารถทำให้เกิดการเรียนรู้ได้อย่างมากมายและได้ผล ดังนั้นอาจจะวางเป็นข้อสรุปที่เกี่ยวกับ พุทธวิธีสอน ได้ดังนี้

1. ปัญญา (การเรียนรู้) เป็นสิ่งสร้างสรรค์ขึ้นในตัวผู้เรียนได้

2. ผู้สอนทำหน้าที่เป็นกัลยาณมิตร ช่วยชี้แนะทางการเรียน

3. ผู้เรียน เรียนจากรูปธรรมไปหานามธรรม โดยผ่านขั้นตอนของการไตร่ตรองและใคร่ครวญ (โยนิโสมนสิการ)

4. ผู้เรียน นำสิ่งที่เรียนรู้ได้ไปพิสูจน์ทดลองปฏิบัติ แล้วจะได้สิ่งเร้า (ปรโตโฆสะ) และการรับรู้ (ผัสสะ) ที่เป็นรูปธรรมใหม่ เป็นการครบวงจรการศึกษา”

สิ่งที่น่าสนใจเป็นอย่างยิ่งก็คือ ท่านกล่าวสรุปทิ้งท้ายไว้ว่า “นำอัครรรยที่ข้อสรุปตามแนวคิดนี้ตรงกับจิตวิทยาการเรียนรู้ ที่นักวิทยาศาสตร์การศึกษาได้ค้นคว้า และวางเป็นทฤษฎีไว้เมื่อไม่เกิน 100 ปีที่ผ่านมา ซึ่งหมายความว่า นักวิชาการเพิ่งจะพิสูจน์ได้ว่าเป็นความจริงหลังพระพุทธเจ้าถึง 2500 ปี”

อนึ่ง ผู้เขียนขอยืนยันว่่า การเรียนรู้้นั้นไม่ว่าตามแนวคิดตะวันตก หรือแนวพุทธศาสตร์ก็ตาม หากส่งเสริมให้เกิดเพียงการเรียนรู้เฉพาะตนก็จะเป็นการส่งเสริมความเห็นแก่ตัว เรื่องของการเรียนรู้นี้จะต้องยึดถือพระคติพจน์ของพระมหิตลาธิเบศร อุดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนก ที่ว่า True success is not in the learning, but in it's application to the mankind. การเรียนรู้ทุกประเภทจึงจะสัมฤทธิ์ผลที่แท้จริง

เทคนิคการสอนของพระพุทธเจ้า

พระพุทธเจ้าทรงได้รับสมญาว่า “บรมครู” คงจะตรงกับภาษาอังกฤษที่ใช้ว่า Great teacher ทั้งนี้

^๙ พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์ (หน้า 11 และหน้า 196)

เพราะพระองค์ “ทรงเป็นนักการสอนผู้ยิ่งใหญ่ที่สุด ทรงมีพระปรีชาสามารถอย่างยอดเยี่ยมในการอบรมสั่งสอน และได้ทรงประสบความสำเร็จในงานนี้เป็นอย่างดี” พระศรีวิสุทธิโมลี^{๑๐} ได้บรรยายไว้ตอนหนึ่งว่า “...พระพุทธเจ้าทรงดำรงอยู่ในฐานะกัลยาณมิตร คือ มีความสัมพันธ์ต่อผู้เรียน โดยเป็นผู้ช่วยเหลือแนะนำให้ผู้เรียนดำเนินก้าวหน้าไปในมรรคาแห่งการฝึกอบรม”^{๑๑} ซึ่งเป็นหน้าที่ของครูทุกท่านนั่นเอง

หลักในการสอน แบ่งออกเป็น 3 ประการ คือ

ก. เกี่ยวกับเนื้อเรื่องที่จะสอน พระพุทธเจ้าได้ปฏิบัติ ดังนี้

1. ทรงสอนจากสิ่งที่รู้เห็นเข้าใจง่าย หรือเข้าใจอยู่แล้ว ไปหาสิ่งที่รู้เห็นเข้าใจยากหรือยังไม่เข้าใจ ตัวอย่าง เช่น เรื่องอริยสัจจ์ ทรงเริ่มสอนจากเรื่องความทุกข์ ความเดือดร้อน ปัญหาชีวิตที่คนมองเห็นและประสบอยู่ตามธรรมดา, รู้เห็นประจักษ์อยู่ทุกคนแล้ว ต่อจากนั้นจึงสาวหาเหตุที่ยากลึกซึ้งต่อไป

2. ทรงสอนเนื้อเรื่องที่ค่อย ๆ ลุ่มลึก ต่อเนื่องไปตามลำดับซึ่งเรียกว่า อนุปุพพิททา

3. ทรงสอนด้วยของจริง ให้ผู้เรียนได้ดูได้เห็น ได้ฟังเอง อย่างที่เรียกว่า ประสบการณ์ตรง ตัวอย่างเช่น ทรงสอนเรื่อง อาจารย์ทศปาโมกข์ให้หมอชิวททดสอบตนเอง หรือทรงสอนให้ภิกษุฟังดูความเปลี่ยนแปลงของดอกบัว เป็นต้น

4. ทรงสอนตรงเนื้อหา ตรงเรื่อง ไม่วกวน ไม่ออกนอกเรื่อง

5. ทรงสอนมีเหตุผล เมื่อผู้เรียนคิดตาม จะเห็นจริงได้ อย่างที่เรียกว่า สนิทานัง

6. ทรงสอนเท่าที่จำเป็นที่การเรียนรู้ได้ผล ไม่ใช่สอนเท่าที่ผู้สอนรู้ หรือสอนแสดงภูมิว่าผู้สอนมีความรู้มาก

7. ทรงสอนสิ่งที่มีความหมาย คัวร์ที่ผู้เรียนจะเรียนรู้และเข้าใจ เป็นประโยชน์แก่ผู้เรียนดังพุทธพจน์ที่ว่า “พระองค์ทรงมีพระเมตตา ห่วงประโยชน์แก่สัตว์ทั้งหลาย จึงตรัสพระวาจาตามหลัก 6 ประการ ดังนี้

(1) คำพูดที่ไม่จริง ไม่ถูกต้อง ไม่เป็นประโยชน์ ไม่เป็นที่รักที่ชอบใจของผู้อื่น - ไม่ตรัส

(2) คำพูดที่จริง ถูกต้อง แต่ไม่เป็นประโยชน์ ไม่เป็นที่รักที่ชอบใจของผู้อื่น - ไม่ตรัส

(3) คำพูดที่จริง ถูกต้อง เป็นประโยชน์ แต่ไม่เป็นที่รักที่ชอบใจของผู้อื่น - ไม่ตรัส

(4) คำพูดที่ไม่จริง ไม่ถูกต้อง ไม่เป็นประโยชน์ ถึงเป็นที่รักที่ชอบใจของผู้อื่น - ไม่ตรัส

(5) คำพูดที่จริง ถูกต้อง แต่ไม่เป็นประโยชน์ ถึงเป็นที่รักที่ชอบใจของผู้อื่น - ไม่ตรัส

(6) คำพูดที่จริง ถูกต้อง เป็นประโยชน์ เป็นที่รักที่ชอบใจของผู้อื่น - เลือกเวลาตรัส”

ข. เกี่ยวกับตัวผู้เรียน พระพุทธเจ้าทรง

1. **รู้และคำนึงถึงผู้เรียน** สอนให้เหมาะสมตามความแตกต่างระหว่างบุคคล พระพุทธเจ้าได้ทรงพิจารณาเมื่อก่อนเสด็จออกประกาศพระศาสนาว่า “เหล่าสัตว์มีรูปสีในดวงตาน้อยก็มี ที่มีกลิ่นในดวงตามากก็มี ที่มีอินทรีย์แก่กล้าก็มี ที่มีอินทรีย์อ่อนก็มี ที่มีอาการดีก็มี อาการทรามก็มี ที่จะสอนให้รู้ได้ง่ายก็มี ที่จะสอนให้รู้ได้ยากก็มี บางพวกที่ตระหนักถึงโทษภัยในปรโลกก็มี ทั้งนี้มีอุปมาเหมือนดังในกอบุช กอปทุม หรือกอบอนทราก” ต่อจากนั้นได้ทรงยกเอากอบัวทั้งสามเหล่านี้มาเปรียบเทียบกับบุคคลสี่ประเภท ดังที่พระองค์ทรงตรัสไว้ในหลายที่ดังต่อไปนี้

^{๑๐} พระศรีวิสุทธิโมลี (ปัจจุบัน : พระพรหมคุณาภรณ์) บรรยาย ณ วิทยาลัยครูธนบุรี เมื่อ 1 ตุลาคม 2513

^{๑๑} พระพุทธองค์ตรัสว่า “อภฺชาตาโร ตถาคตา - ตถาคต เป็นเพียงผู้บอกทางให้”

(1) บุคคลผู้รู้เข้าใจได้ในฉบับพิมพ์เพียงแต่ยกหัวข้อขึ้นแสดงเท่านั้น พวกนี้เรียกว่า อุกมฤติปัญญา เทียบกับ บัวพินน้ำ พอรับแสงตะวันก็จะบานในวันนั้น

(2) บุคคลผู้สามารถรู้เข้าใจได้เมื่อท่านอธิบายความพิสดารออกไป พวกนี้เรียกว่า วิปจิตปัญญา เทียบกับ บัวปริมน้ำ จะบานต่อไปในวันรุ่งขึ้น

(3) บุคคลผู้ที่พอจะหาทางค่อยชี้แจงแนะนำใช้วิธีการยกเยื้องให้เข้าใจได้ต่อ ๆ ไป พวกนี้เรียกว่า ไมยยะ เทียบกับ บัวได้พินน้ำ จะบานในวันต่อ ๆ ไป

(4) บุคคลผู้อัปปัญญา มีดวงตามืดมิด ยังไม่อาจบรรลุคุณวิเศษได้ในชาตินี้ พวกนี้เรียกว่า ปทปรมะ^{๑๒} เทียบกับ บัวจมน้ำ ยังอยู่ติดกับเปลือกตม น่าจะเป็นอาหารของปลาและเต่า

2. ปรับวิธีสอนผ่อนให้เหมาะแก่บุคคล แม้สอนเรื่องเดียวกันแต่ต่างบุคคล อาจใช้วิธีสอนต่างกัน ข้อนี้เกี่ยวโยงต่อเนื่องมาจากข้อ 1.

3. (นอกจากคำนึงถึงความแตกต่างระหว่างบุคคลแล้ว ยังจะต้อง) คำนึงถึงความพร้อมความแกร่งแห่งอินทรีย์ หรือ ญาณ ที่ทางภาษาบาลีเรียกว่า ปาโรปกะ ของผู้เรียนแต่ละบุคคลเป็นราย ๆ ไปด้วยว่า ในแต่ละคราวเขาควรเรียนอะไรและเรียนได้แค่ไหนเพียงไร หรือว่าสิ่งที่ต้องการให้เขารู้นั้นควรให้เรียนได้หรือยัง

4. สอนโดยให้ผู้เรียนลงมือทำด้วยตนเอง ซึ่งจะช่วยให้เกิดความรู้ความเข้าใจชัดเจนแม่นยำและได้ผลจริง

5. (การสอน)ดำเนินไปในรูปที่ให้ผู้รู้สึกว่าผู้เรียนกับผู้สอนมีบทบาทร่วมกันในการแสวงหาความจริง ให้มีการแสดงความคิดเห็นโต้ตอบโดยเสรี หลักการนี้ก็คือข้อสำคัญของวิธีการแห่งปัญญา (method of intelligent) หรือ วิธีวิทยาศาสตร์ (scientific method) นั่นเอง

6. เอาใจใส่บุคคลที่ควรได้รับความสนใจเป็นพิเศษเป็นราย ๆ ไป ตามควรแก่กาลเทศะ และเหตุการณ์

7. ช่วยเหลือเอาใจใส่คนที่ด้อย ที่มีปัญหา เป็นกรณีพิเศษ

ค. เกี่ยวกับตัวการสอน พระพุทธเจ้าทรงปฏิบัติ ดังนี้

1. การนำเข้าสู่เนื้อหา (การนำเข้าสู่บทเรียน) พระองค์จะไม่ทรงเริ่มสอนด้วยการเข้าสู่เนื้อหาธรรมะทันที แต่จะเริ่มสนทนากับผู้ที่มาเฝ้าด้วยเรื่องที่เขาเข้าใจดี หรือเรื่องที่เขาสนใจ หรือเรื่องที่เขากำลังปฏิบัติอยู่ในขณะนั้น แล้วจึงนำเข้าสู่เนื้อหาธรรมะ

2. สร้างบรรยากาศในการสอนให้ปลอดโปร่ง เพลิดเพลิน ไม่ให้ตึงเครียด ไม่ให้เกิดความอึดอัดใจ และให้เกียรติแก่ผู้เรียน ให้ผู้เรียนมีความภูมิใจในตัวเอง เป็นการเอาผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง หรือยึดถือผู้เรียนเป็นสำคัญนั่นเอง

3. สอนมุ่งเนื้อหา มุ่งให้เกิดความรู้ ความเข้าใจในสิ่งที่สอนเป็นสำคัญ ไม่กระทบตนและผู้อื่น ไม่ยกตน และไม่มุ่งเสียดสีผู้อื่น

^{๑๒} พึงสังเกตว่า ปทปรมะ นั้นมิใช่หมายความว่าสอนไม่ได้เลยทีเดียว แต่หมายถึงบุคคลที่ช่วยได้อย่างมากเพียงให้รู้พยัญชนะ แต่ไม่อาจเข้าใจจรด เป็นพวกที่พุทธศาสนาไม่ทอดทิ้งเพราะถือว่าแม้เขาจะไม่บรรลุธรรมะได้ในชาตินี้ แต่ก็ยังพยายามสั่งสอนอบรมเพื่อประโยชน์ในอนาคตต่อไป จึงควรต้องช่วยให้ดีที่สุดเท่าที่จะช่วยได้

4. สอนโดยเคารพ คือ ตั้งใจสอน ทำจริงด้วยความรู้สึกว่าเป็นสิ่งมีคุณค่า มองเห็นความสำคัญของผู้เรียน และงานสั่งสอนนั้น ไม่ใช่ใช้ศักดิ์ว่าทำ

5. ใช้ภาษาสุภาพ นุ่มนวล สละสลวย เข้าใจง่าย ไม่หยาบคาย

ลีลาในการสอน พระพุทธเจ้ามีลีลาในการสอน 4 ประการ คือ

1. **สันทสนา** อธิบายให้ชัดเจน แจ่มแจ้ง เหมือนจูงมือไปดูให้เห็นกับตา

2. **สมาทปนา** ชักจูงให้เห็นจริง ชวนให้คล้อยตาม จนต้องยอมรับและนำไปปฏิบัติ

3. **สมุตเตชนา** เร้าใจให้แกลั้วกล้า บังเกิดกำลังใจ ปลุกให้มีอุตสาหะแข็งขัน มั่นใจว่าจะทำให้สำเร็จได้ ไม่หวั่นและระย่อต่อความเหนื่อยยาก

4. **สัมปทังสนา** ซโลมใจให้เข้มขึ้น เบิกบาน ร่าเริง ไม่เบื่อ และเปี่ยมด้วยความหวัง เพราะมองเห็นคุณประโยชน์ที่ตนจะพึงได้รับจากการปฏิบัติ

วิธีสอนแบบต่าง ๆ พระพุทธเจ้าทรงใช้วิธีสอนหลายหลากวิธี เช่น

1. **แบบสากัจฉา** หรือ **แบบสนทนา** น่าจะเป็นวิธีที่ทรงใช้บ่อย โดยเฉพาะกับผู้ที่ยังไม่ได้เลื่อมใสศรัทธาในศาสนา ยังไม่รู้ ไม่เข้าใจหลักธรรม พระองค์จะเป็นผู้ทรงถามนำคู่สนทนา แม้ในหมู่พระสาวกพระองค์ก็ใช้วิธีนี้ไม่น้อย และส่งเสริมให้สาวกสนทนาธรรมกัน ดังในมงคลสูตรว่า “กาลณะ รัมมสากัจฉา เอตัมมังคลมุตตมัม : การสนทนาธรรมตามกาลเป็นมงคลอย่างยิ่ง” วิธีสอนแบบนี้ น่าจะเหมือนกับ Socratic method ของโซเครตีส

2. **แบบบรรยาย** วิธีนี้น่าจะทรงใช้ในที่ประชุมใหญ่ ซึ่งมีประชาชนหรือพระสงฆ์จำนวนมาก ส่วนมากใช้กับผู้ที่มีพื้นความรู้ความเข้าใจ และเลื่อมใสศรัทธาอยู่แล้ว

3. **แบบตอบปัญหา** ผู้ถามปัญหาย่อมมีหลายประเภท พระองค์จะตอบปัญหาเหล่านั้นโดยตอบแยกแยะไปตามประเภทของปัญหา เช่น

ก. ปัญหาที่พึงตอบตรงไปตรงมาตายตัว

ข. ปัญหาที่พึงย้อนถามแล้วจึงตอบ

ค. ปัญหาที่ต้องแยกความตอบ

ง. ปัญหาที่พึงยับยั้งเสีย ได้แก่ ปัญหาที่ถามนอกเรื่อง ไร้ประโยชน์

4. **แบบวางกฎข้อบังคับ** วิธีนี้ใช้เมื่อเกิดเรื่องที่มีพระภิกษุกระทำความผิด

กลวิธีและอุบายประกอบการสอน

พระพุทธเจ้าทรงใช้กลวิธีและอุบายในการสอนหลาย ๆ อย่าง ประกอบกัน เป็นต้นว่า

1. **การยกอุทาหรณ์ และ เล่านิทานประกอบ** จากกรณีจริงปรากฏมีเรื่องชาดกมากมาย

2. **การเปรียบเทียบด้วยข้ออุปมา** มักใช้ในการอธิบายสิ่งที่เป็นนามธรรม เปรียบเทียบให้เห็นชัดด้วยสิ่งที่เป็นรูปธรรม

3. **การใช้อุปกรณ์การสอน** ใช้สิ่งของเครื่องใช้ที่มีเป็นอุปกรณ์ อุปกรณ์การสอนที่สร้างขึ้น โดยเฉพาะยังไม่มีใช้ในสมัยนั้น

4. **การทำเป็นตัวอย่างเป็นการสาธิตให้ดู** คือ พระองค์เป็นผู้ที่ทรงนำในการประพฤติปฏิบัติให้สาวกและผู้คนปฏิบัติตามเป็นกลวิธีที่ดีที่สุดอย่างหนึ่ง นอกจากนั้นยังมีวิธีอื่น ๆ อีกที่พระองค์ทรงใช้ เช่น การเลือกคน การปฏิบัติเป็นรายบุคคล การลงโทษและการให้รางวัล เป็นต้น

เมื่อเราได้ศึกษาวิธีสอน และกลวิธีในการสอนของพระพุทธเจ้าแล้วจะเห็นว่า **สอดคล้องกับวิธีสอนที่นักการศึกษาในยุคหลังพูดถึงกันอยู่ในปัจจุบัน** ซึ่งมีวิธีสอนอยู่มากมาย ในบรรดาวิธีสอนทั้งหลายเหล่านี้ โรนัลด์ ไฮแมน (Ronald Hyman) กล่าวว่า “ในการสอน ไม่มีวิธีการสอนวิธี

ใดวิธีหนึ่ง วิธีเดียว ที่ดีที่สุด – There is no one best method in teaching” และกล่าวเพิ่มเติมไว้อีกว่า “วิธีสอนต่างๆ ก็เหมือนเสื้อผ้าที่เราสวมใส่ จะเหมาะกับตัวเราเฉพาะบางชุดเท่านั้น – Methods, like clothes we wears, must fit the people we are”
 เรื่องของการเรียนรู้และการสอนที่กล่าวมานี้ เป็นเรื่องที่สืบเนื่องกับเรื่องของการศึกษาตามแนว

พุทธศาสตร์ และเรื่องของโรงเรียนวิถีพุทธ ซึ่งเป็นที่สนใจกันอยู่ทั่วไป บางเรื่องก็กำลังดำเนินการกันอยู่บ้างแล้ว ขอเสนอว่า ผู้มีอำนาจหน้าที่จัดการศึกษาน่าจะนำความคิดเรื่อง การศึกษาแนวพุทธศาสตร์ มาดำเนินการอย่างจริงจัง คงจะช่วยให้การแก้ปัญหาสังคมหลายประการได้ผลดีมากขึ้น

วรวิทย์ วคินสรากร

บรรณานุกรม

- ดวงเดือน ศาสตรภักดิ์. “การเรียนรู้,” **สารานุกรมศึกษาศาสตร์**. ฉบับที่ 28 เดือนมกราคม 2546.
 ทองจันทร์ หงส์ลดารมภ์. **หลักสูตรการเรียนการสอนเพื่อสร้างบัณฑิตสายวิชาชีพ** การสัมมนาระดับชาติเรื่องบัณฑิตไทยในทศวรรษหน้า 2531.
 พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต). **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**. กรุงเทพฯ, มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย 2533.
 พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต). **เทคนิคการสอนของพระพุทธเจ้า**, กรุงเทพฯ, มูลนิธิพุทธธรรม 2530.
 พระราชวรมณี (ประยุทธ์ ปยุตโต). **ทางสายกลางของการศึกษาไทย** บรรยายในที่ประชุมคณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ 2527.
 พระศรีวิสุทธิโมลี (ประยุทธ์ ปยุตโต). **บรรยายเรื่อง พุทธวิธีสอน ณ วิทยาลัยครูธนบุรี วันที่ 1 ตุลาคม 2513**.
 พุทธทาสภิกขุ ; **อสังขยวจนรายุคมานุสรณ์**. ฉบับพิมพ์ครั้งที่ 8. ม.ป.พ., 2535.
 ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542**. กรุงเทพฯ : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์ 2546.
 วรวิทย์ วคินสรากร. **การศึกษาไทย**, กรุงเทพฯ : สำนักพัฒนาคุณภาพวิชาการ, 2546.
 วรวิทย์ วคินสรากร ; “ปฏิบัตินิยมในพุทธศาสนา” **สารานุกรมศึกษาศาสตร์** ฉบับที่ 36 เดือนกุมภาพันธ์ 2549.
 วคิน อินทสระ. **พุทธวิธีในการสอน**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ธรรมดา. 2545.
 Ronald Hyman. **Way of Teaching**. Philadelphia : Lippincott Book Co., 1970.